ब्रह्मोवाच ।
"रूपं कान्तिरनौपम्यं भिवकत्वं सर्व्ववस्तुषु ।
सोमपत्नश्च लोकेषु सर्व्वमेतद्भविष्यति ॥
महातपा उवाच ।
एतत् सर्व्वं द्वितीयायामश्विभ्यां ब्रह्मणा पुरा ।
दत्तं यस्मात्ततस्तेषां तिथीनामुत्तमा तिथि: ॥
एतस्यां रूपकामस्तु पुष्पाहारो भवेन्नर: ।
संवत्सरं शुचिर्नित्यं सुखरूपी भवेन्नर: ॥
अश्विभ्यां ये गुणा: प्रोक्तास्ते तस्यापि भवन्ति च ॥"
इति वराहपुराणम् ॥
अत्र जातफलम् ।
"निखिलगुणगभीरो दानशीलो दयालु:
स्वकुलकुमुदचन्द्र: स्वच्छचित्तोऽतिशूर: ।
निजभुजबलगर्व्वाच्छादितारातिवर्गो
भवति विपुलकीर्त्तिर्यो द्वितीयाप्रसूत: ॥"
इति कोष्ठीप्रदीप: ॥
अथ रथद्वितीया । स्कन्दपुराणे ।
"आषाढ़स्य सिते पक्षे द्वितीया पुष्यसंयुता ।
तस्यां रथे समारोप्य रामं मां भद्रया सह ॥
यात्रोत्सवं प्रवृत्याथ प्रीणयेच्च द्विजान् बहून् ।
ऋक्षाभावे तिथौ कार्य्या सदा सा प्रीतये मम ॥
सा यात्रा । मां जगन्नाथम् ॥
अथ मनोरथद्वितीया ।
सा श्रावणशुक्लद्वितीया । 'मनोरथद्वितीयायां दिवा वासुदेवार्च्चनं रात्रौ चन्द्रोदयेऽर्घ्यदानं नक्तञ्च भोजनादिकम् ॥' यथा विष्णुधर्म्मोत्तरे ।
'देवमभ्यर्च्च पुष्पैस्तु धूपदीपानुलेपनै: ।
उद्गच्छतस्तु बालेन्दोर्दद्यादर्घ्यं समाहित: ॥
नक्तं भुञ्जीत च नरो यावत्तिष्ठति चन्द्रमा: ।
अस्तं गते न भुञ्जीत व्रतभङ्गभयान्नर: ॥'
अथ भ्रातृद्वितीया । लिङ्गपुराणे ।
'कार्त्तिके तु द्वितीयायां शुक्लायां भ्रातृपूजनम् ।
या न कुर्य्याद्विनश्यन्ति भ्रातर: सप्तजन्मनि ॥'
तस्या इति शेष: ॥ महाभारते ।
'कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां युधिष्ठिर ! ।
यमो यमुनया पूर्ब्बं भोजित: स्वगृहे स्वयम् ॥
तस्यां निजगृहे पार्थ ! न भोक्तव्यमतो बुधै: ।
यत्नेन भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं पुष्टिवर्द्धनम् ॥
दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्यो विशेषत: ॥'
तथा ।
'यमञ्च चित्रगुप्तञ्च यमदूतांश्च पूजयेत् ।
अर्घ्यश्चात्र प्रदातव्यो यमाय सहजद्वयै: ॥'
सहजद्वयैर्भगिनीभ्रातृभि: । अर्घ्यमन्त्र: ।
ॐ एह्येहि मार्त्तण्डज पाशहस्त
यमान्तकालोकधरामरेश ! ।
भ्रातृद्वितीयाकृतदेवपूजां
गृहाण चार्घ्यं भगवन्नमस्ते ॥
प्रणाममन्त्र: ।
ॐ धर्म्मराज नमस्तुभ्यं नमस्ते यमुनाग्रज ।
पाहि मां किङ्करै: सार्द्धं सूर्य्यपुत्त्र नमोऽस्तु ते ॥
यमुनाञ्च संपूज्य नमस्कुर्य्यात् ।
ॐ यमस्वसर्नमस्तेऽस्तु यमुने लोकपूजिते ।
वरदा भव मे नित्यं सूर्य्यपुत्त्रि ! नमोऽस्तु ते ॥
अन्नं दत्त्वा पठति ।
भ्रातस्तवानुजाताहं भुङ्क्ष्व भक्तमिदं शुभम् ।
प्रीतये यमराजस्य यमुनाया विशेषत: ॥
ज्येष्ठा तवाग्रजाताहमिति वदेत् ।
तथा यमद्वितीयायां यात्रायां मरणं भवेत् ॥
अनध्यायद्वितीया यथा ।
प्रे-को-चै-चाद्वितीयास्ता: प्रेतपक्षे गते तु या ।
या च कोजागरे जाते चैत्रावल्या: परेऽपि या ॥
चातुर्मास्ये समाप्ते च द्वितीया या भवेत्तिथि: ।
पराखेताखनध्याय: पुराणै: परिकीर्त्तित: ॥"
इति तिथितत्त्वम् ॥
"पक्षयोर्माघमासस्य द्वितीयां परिवर्ज्जयेत् ॥"
इति विष्णुपुराणम् ॥

द्वितीयाकृतं, त्रि, (द्वितीयं कर्षणं कृतमिति । "कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात् कृषौ । ५ । ४ । ५८ । इति डाच् ।) वारद्वयकृष्टक्षेत्रम् । इत्यमर: ।२।९।९॥ दोचसा भूँइ इति भाषा ॥

द्वितीयाभा, स्त्री, (द्वितीया हरिद्रावत् आभातीति । आ+भा+क: ।) दारुहरिद्रा । इति शब्दचन्द्रिका ॥

द्वित्रा:, त्रि, (द्वौ वा त्रयो वा । "संख्ययाव्यया-सन्नादूराधिकसंख्या: संख्येये ।" २ । २ । २५ । इति समास: । "बहुव्रीहौ संख्येये डजबहु-गणात् ।" ५ । ४ । ७३ । इति डच् ।) द्वौ वा त्रयो वा इमे । इति संक्षिप्तसार: । नित्यबहु-वचनान्तोऽयम् ॥ (यथा, रघु: । ५ । २५ ।
"द्वित्राण्यहान्यर्हसि सोढ़ुमर्हन्
यावद्यते साधयितुं तदर्थम् ॥")

द्विदन्, [त्] त्रि, (द्वौ दन्तौ यस्य । "वयसि दन्तस्य दतृ ।"५।४।१४१। इति दन्तस्य दतृ-आदेश: ।) दन्तद्वययुक्तवृषादि: । इति हेमचन्द्र: ।४।३२९॥

द्विदाम्नी, स्त्री, (द्वे दामनी बन्धनरज्जू यस्या: । "दामहायनान्ताच्च ।" ४।१।२७। इति ङीप् ।) रज्जुद्वययुक्ता गौ: । इति मुग्धबोधव्याकरणम् ॥

द्विदेह:, पुं, (द्वाभ्यां देहोऽस्येति । गजाननत्वा-देवास्य तथात्वम् ।) गणेश: । इति त्रिकाण्ड-शेष: ॥ (द्व्यात्मकराशि: । इति ज्योतिषम् ॥)

द्विधा, व्य, (द्वि+"संख्याया विधार्थे धा ।" ५।३। ४२ । इति धा ।) द्विप्रकारम् । इति मुग्ध-बोधम् ॥ (यथा, देवीभागवते । ३ । ६ । ५ ।
"यथा दीपस्तथोपाधेर्योगात् सञ्जायते द्विधा ।
छायेवादर्शमध्ये वा प्रतिबिम्बं तथावयो: ॥")

द्विधागति:, पुं, (द्विधा द्विप्रकारा गतिर्यस्य ।) कुम्भीर: । इति हेमचन्द्र: ।४।४१८॥ द्विप्रकार-गतियुक्ते, त्रि ॥

द्विधातु:, पुं, (द्वौ धातू यस्य । देवगजदेहवत्त्वा-देवास्य तथात्वम् ।) गणेश: । इति शब्दरत्ना-वली ॥ (द्वौ धातू ताम्रादिधातुद्वये यत्र ।) धातुद्वये, क्ली ॥

द्विधात्मकं, क्ली, (द्विधा आत्मा यस्य । कप् ।) जातीकोषम् । इति शब्दचन्द्रिका ॥

द्विधालेख्य:, पुं, (द्विधा लिख्यते यत्र । लिख+ आधारे ण्यत् ।) हिन्तालवृक्ष: । इति राज-निर्घण्ट: ॥ द्विप्रकारलेखनीये, त्रि ॥

द्विनग्नक:, पुं, (द्विर्द्वितीयो नग्नक इव ।) दुश्चर्म्मा । इति हेमचन्द्र: ॥

द्विप:, पुं, (द्वाभ्यां शुण्डमुखाभ्यां पिबतीति ।) पा+क: ।) हस्ती । इत्यमर: । २ । ८ । ३४ ॥ (यथा, माघे । ३ । ६७ ।
"तेजोमहद्भिस्तमसेव दीपै-
र्द्विपैरसम्बाधमयाम्बभूवे ॥")
पुं, नागकेशर: । इति रत्नमाला ॥

द्विपथं, क्ली, (द्वयो: पथो: समाहार: । तद्धिता-र्थेत्यादिना समास: । "ऋक्पूरब्धू:पथामानक्षे ।" ५ । ४ । ७४ । इति अ: ।) पथद्वयम् । दोमाता पथ इति भाषा । तत्पर्य्याय: । चारुपथ: २ । इति हेमचन्द्र: । ४ । ५२ ॥ द्वौ पन्थानौ यत्रे-त्यर्थे, त्रि ॥

द्विपद:, पुं, (द्वे पदे यस्य ।) मनुष्य: । (यथा, महाभारते । १ । ७४ । ५६ ।
"ब्राह्मणो द्विपदां श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठश्चतुष्पदाम् ॥")
देव: । पक्षी । राक्षस: । यथा, प्रश्नसारे ।
"द्विपदेऽपि चतुर्भेदा नृदेवपक्षिराक्षसा: ॥"

द्विपदराशि:, पुं, (द्वे पदे यस्य । स चासौ राशि-श्चेति ।) मिथुनम् । तुला । कुम्भ: । कन्या । धनुष: पूर्ब्बार्द्धम् । यथा, ज्योतिस्तत्त्वे ।
"मिथुनतुलाघटकन्याद्विपदाख्याश्चापपूर्ब्ब-
भागश्च ॥"

द्विपमद:, पुं, (द्विपस्य हस्तिनो मद: ।) हस्ति-मद: । इति राजनिर्घण्ट: ॥

द्विपर्णी, स्त्री, (द्वे द्वे पर्णे यस्या: । ङीप्) वन-कोली । इति रत्नमाला ॥ पर्णद्वययुक्ते, त्रि ॥

द्विपात्, [द्] त्रि, द्वौ पादौ यस्य स: । (पादस्य पाद्भाव: ।) पादद्वययुक्त: । इति मुग्धबोध-व्याकरणम् ॥

द्विपाद्यं, क्ली, (द्वौ पादौ परिमाणमस्य । "पण-पादमाषशताद्यत् ।" ५।१ । ३४ । इति यत् ।) द्विगुणदण्ड: । इत्यमर: । २ । ८ । २७ ॥

द्विपायी, [न्] पुं, (द्वाभ्यां मुखशुण्डाभ्यां पिब-तीति । पा+णिनि: ।) हस्ती । इति हारा-वली । १४ ॥

द्विपृष्ठ:, पुं, (द्वौ पृष्ठौ यस्य ।) राजभेद: । तत्-पर्य्याय: । ब्रह्मसम्भव: २ । इति हेमचन्द्र: । ३ । ३५९ ॥

द्विबिन्दु:, पुं, (द्वौ बिन्दू यत्र ।) विसर्गवर्ण: । यथा, बिन्दुद्विबिन्दुमात्रौ वर्णौ क्रमान्नुवी संज्ञौ स्त: । इति मुग्धबोधव्याकरणम् ॥ शून्यद्वयञ्च ॥

द्विमातृज:, पुं, (द्वाभ्यां मातृभ्यां जायते इति । जन+ड: ।) गणेश: । इति हेमचन्द्र: ।२।१२०॥

द्विमुख:, पुं, (द्वे मुखे यस्य ।) राजसर्प: । इति हलायुध: ॥ मुखद्वययुक्ते, त्रि ॥

द्विमुखा, स्त्री, (द्वे मुखे यस्या: ।) कर्करी । इति शब्दचन्द्रिका ॥ गाड़ु इति भाषा । जलौका: ।